

Δεν μπορούμε να μιλάμε για χώρο...
παρά μόνο από τη σκοπιά του ανθρώπου.
Αν αποδεσμευτούμε από τον υποκειμενικό όρο...
τότε η παράσταση του χώρου δεν σημαίνει
απολύτως τίποτε.

Immanuel Kant, *Κριτική του Καθαρού Λόγου*

Γ.1 Διδακτορικό

ΤΙΤΛΟΣ: Ο επαναπροσδιορισμός αντιλήψεων και καθημερινών πρακτικών ως μέσο για τον σχεδιασμό της κατοικίας

ΣΧΟΛΗ: Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Εθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου

ΤΟΜΕΑΣ: Τομέας II, Πολεοδομίας και Χωροταξίας

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ: Δημήτρης Φιλippίδης - επιβλέπων, Παναγιώτης Τουρνικιώτης, Ελεωνόρα Σκουτέρη Διδασκάλου (Αν. Καθηγήτρια Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Λαογραφίας στο ΑΠΘ)

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ: Σοφία Αυγερινού - Κολώνια, Ανδρέας Κούρκουλας, Νέλλη Μάρδα, Γεώργιος Πανέτσος

ΥΠΟΤΡΟΦΙΕΣ: Η διατριβή πραγματοποιήθηκε με την υποστήριξη του ιδρύματος Ωνάση μέσω τετραετούς υποτροφίας. Μετά από επιτυχία στις εξετάσεις του Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών έλαβα και την υποτροφία ΙΚΥ, την οποία στη συνέχεια απέρριψα λόγω του ότι αποδέχτηκα την υποτροφία Ωνάση.

ΧΡΟΝΟΣ ΕΝΑΡΞΗΣ ΚΑΙ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗΣ: Ιανουάριος 2004 - Φεβρουάριος 2012

Στη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Ε.Μ.Π. και στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών κατατέθηκε βιβλίο 455 σελίδων με το κυρίως κείμενο της διατριβής, και επιπλέον παράρτημα 215 σελίδων με τις συνεντεύξεις της έρευνας πεδίου

Περιεχόμενα

Πρόλογος.....

Κεφάλαιο 1
Η κοινωνία, η κατοικία, ο κάτοικος και ο αρχιτέκτονας

- 1.1 Ο αρχιτέκτονας, ο κάτοικος και οι δεσμεύσεις τους.....
- 1.2 Η κατοικία προσδιορισμένη από την κοινωνία.....
- 1.3 Το αίτημα του αυτοπροσδιορισμού στη μετανεωτερική κατοικία.....
- 1.4 Το «γούστο» ως κοινωνικός καταναγκασμός.....
- 1.5 Ο μοντερνισμός και η αμφισβήτηση των πρακτικών της κατοίκησης.....
- 1.6 Το ανεκπλήρωτο όραμα του μοντερνισμού, η κατανομή της γης και η ελληνική συνθήκη.....

Κεφάλαιο 2
Από τον πολιτισμό της κατοίκησης στην αρχιτεκτονική της κατοικίας

- 2.1 Η μεθοδολογία διερεύνησης του πολιτισμού της κατοίκησης.....
- 2.1.1 Ο μεθοδολογικός εντοπισμός.....
- 2.1.2 Ο συσχετισμός ανάμεσα στη γλώσσα και την κατοικία.....
- 2.1.3 Η δυναμική της ιστορίας.....
- 2.1.4 Το διάγραμμα και η συνέντευξη.....
- 2.2 Η μέθοδος σχεδιασμού της κατοικίας.....
- 2.2.1 Οι συνεντεύξεις με τον κάτοικο.....
- 2.2.2 Ο διαγραμματικός σχεδιασμός.....
- 2.2.3 Ο συσχετισμός της αρχιτεκτονικής πρότασης με την κοινωνική ιστορία της κατοικίας.....

Κεφάλαιο 3
Οι διαιρετικές αρχές

- 3.1 Η κατοικία της δεκαετίας του '70.....
- 3.2 Το σύστημα διαχωρισμού.....
- 3.3 Το κανονιστικό πλαίσιο της κατοίκησης.....

Κεφάλαιο 4
Οι προσδιορισμοί του χώρου

- 4.1 Τα όρια και οι δεσμεύσεις του σώματος.....
- 4.2 Η κυριαρχημένη κατοίκηση.....

Κεφάλαιο 5
Οι επιμέρους αποδεσμεύσεις

- 5.1 Η κατοικία μετά τη δεκαετία του '80.....
- 5.2 Η διάτρηση των ορίων.....
- 5.3 Ο ενιαίος χώρος και η αποδέσμευση του σώματος.....

Κεφάλαιο 6
Η οριοθέτηση στα χέρια των κατοίκων

- 6.1 Η αποδυνάμωση των προσδιορισμών.....
- 6.2 Οι κύριοι της κατοικίας.....

Κεφάλαιο 7
Το σπίτι της Αθηνάς και του Νώντα: ένα παράδειγμα εφαρμογής

- 7.1 Η έρευνα στην περιοχή μελέτης ως προπαρασκευαστικό στάδιο του σχεδιασμού.....
- 7.2 Η περίπτωση της Αθηνάς και του Νώντα.....

- 7.3 Η διαδικασία του σχεδιασμού.....
- 7.3.1 Ο κυρίαρχος πάγκος των πολλαπλών δραστηριοτήτων.....
- 7.3.2 Ο διαγραμματικός σχεδιασμός της δράσης της μαγειρικής.....
- 7.3.3 Η αποδέσμευση από τον προσδιορισμό «καλό».....
- 7.3.4 Η διαπραγμάτευση του μέσα-έξω.....
- 7.3.5 Η ανεξερεύνητη περιοχή των υπνοδωματίων.....

- 7.4 Η ενσωμάτωση της ιστορικής προοπτικής στην αρχιτεκτονική πρόταση.....

Επίλογος
Η κοινωνική δυναμική της αρχιτεκτονικής της κατοικίας

- 8.1 Οι προοπτικές της έρευνας.....
- 8.2 Η μέθοδος σχεδιασμού και η ελληνική περίπτωση.....

Βιβλιογραφία.....**Παράρτημα.....**

- Ενότητα 1** Οι συνεντεύξεις με τους κατοίκους του δείγματος μελέτης.....
- Ενότητα 2** Οι συνεντεύξεις με τους μηχανικούς και τους τεχνίτες της περιοχής.....
- Ενότητα 3** Οι συνεντεύξεις με τους εντολοδότες.....

Γιατί έκανα αυτό το διδακτορικό

Μετά τις σπουδές μου άρχισα να εργάζομαι ως αρχιτέκτονας
σχεδιάζοντας κυρίως κατοικίες.

Οι κάτοικοι για τους οποίους σχεδιάζα, έδειχναν μια αμφιθυμία
απέναντι στη μοντέρνα αρχιτεκτονική.

Η αμφιθυμία αυτή δεν μου φαινόταν συγκροτημένη
ούτε καν απολύτως συνειδητή.

Περισσότερο έμοιαζε με παραπροϊόν μιας βαθύτερης
σύγχυσης αξιών, επιθυμιών και στόχων.

Μελέτησα εις βάθος το φαινόμενο αυτό στη διατριβή μου
για να μπορέσω να το υπερβώ
και να κάνω την αρχιτεκτονική που πιστεύω.

Στη διατριβή μου χρησιμοποίησα μεθόδους
της κοινωνικής ανθρωπολογίας:
εστίαση της έρευνας σε χώρο και χρόνο (Αχαΐα 1970-2010),
επιτόπια παρατήρηση δείγματος κατοικιών
και ημικατευθυνόμενες συνεντεύξεις με τους κατοίκους,
προκειμένου να κατανοήσω τη σκέψη και τη συμπεριφορά τους
σε σχέση με την κατοικία και τον τρόπο ζωής εκεί.

Η μακροχρόνια παραμονή στον τόπο συσχετίζεται με τον Pritchard και με ακόμα ένα μεθοδολογικό απαραίτητο. Κατά τη διερεύνηση μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας, ο ερευνητής οφείλει να παραμείνει τόσο καιρό στο πεδίο της έρευνας, ζώντας ανάμεσα στους γηγενείς "όσο χρειάζεται για να μοιάζει με έναν από αυτούς του ίδιους" (9). Σύμφωνα με τον Pritchard, η έρευνα πεδίου προϋποθέτει από μέρους του ερευνητή την εκμάθηση της γλώσσας των κοινωνικών υποκειμένων που μελετάει και την εν μέρει ενσωμάτωσή του στην κοινωνική τους ομάδα. Τα παραπάνω αποτελούν προϋποθέσεις για μια ανθρωπολογική έρευνα, μιας και στην πραγματικότητα η κατανόηση ενός πολιτισμικού φαινομένου δεν είναι άλλο από ένα είδος μετάφρασης που καλείται να κάνει ο ερευνητής, από την κοινωνική πραγματικότητα που διερευνά στο πολιτισμικό σύστημα της δικής του κοινωνίας...

... Σύμφωνα με τη Mason, στην ημικατευθυνόμενη συνέντευξη ο ερευνητής έχει εξ αρχής συγκροτήσει μια σειρά ερωτημάτων που αφορούν τα ζητήματα που θέλει να διερευνήσει. Κατά τη συνέντευξη, πολλές φορές τα ερωτήματα λειτουργούν περισσότερο ως αφορμές για τη διάνοιξη της συζήτησης με τον ερευνώμενο. Αυτή η κατεύθυνση είναι που διαφοροποιεί τη συγκεκριμένη μεθοδολογία από την άλλη παράδοση των κοινωνικών ερευνών (την ονομαζόμενη ποσοτική έρευνα), κατά την οποία κλειστά ερωτηματολόγια απευθύνονται στα υποκείμενα της έρευνας πολλές φορές χωρίς την επιτόπου παρουσία του ίδιου του ερευνητή (85).

Η επιδίωξη μετασχηματισμού της συνέντευξης σε μια συζήτηση με τον ερευνώμενο οδηγεί στον προσδιορισμό της ημικατευθυνόμενης συνέντευξης και μέσα από μια σειρά άλλων ονομάτων όπως ημι-δομημένη ή χαλαρά δομημένη. Για τη Mason η ευελιξία στο πλαίσιο της συνέντευξης σηματοδοτεί την αποδοχή από μέρους του ερευνητή, ότι ο ίδιος ο ερευνώμενος μπορεί να καθοδηγήσει σε έναν βαθμό τη συζήτηση... Ο ερευνητής καλείται να εξερευνήσει το φαινόμενο που τον ενδιαφέρει, ως πεδίο εξωτερικότητας στο οποίο μπορεί να τον ξεναγήσει μόνο ο ερευνώμενος, ως γηγενής αυτού ακριβώς του εξω-τικού πεδίου.

(9) Edward Evan Evans-Pritchard, *Κοινωνική Ανθρωπολογία*, [1951], Καρδαμίτσας, Αθήνα, 1998, σελ. 106-107.

(85) Jennifer Mason, *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*, [1996], Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003, σελ. 83-131.

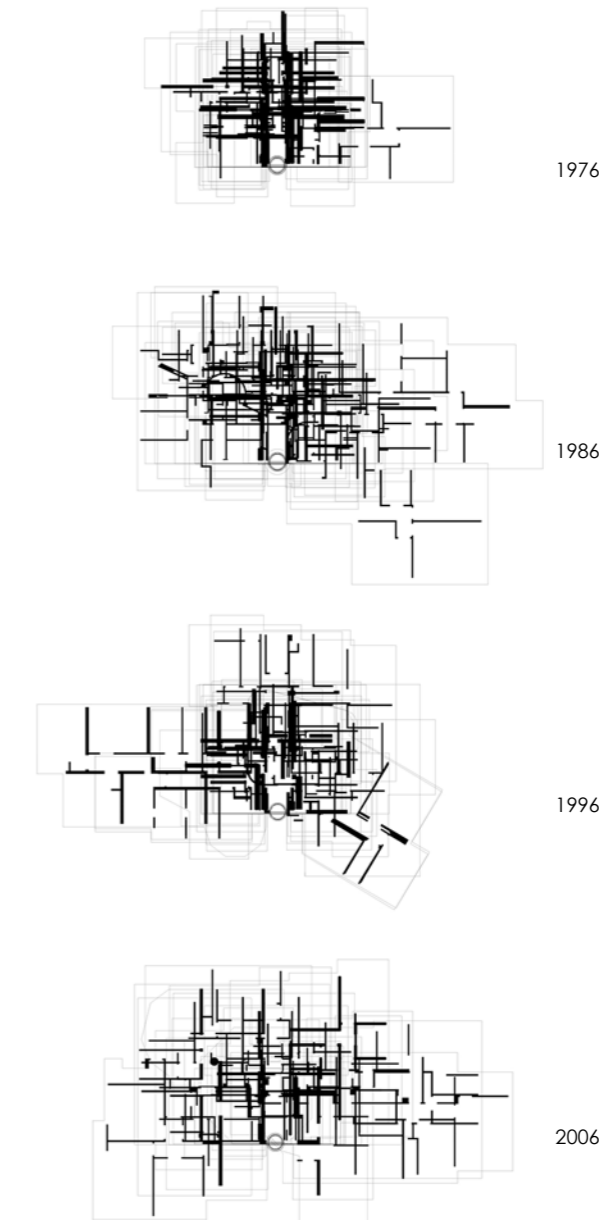
Βασική μου θεωρητική αναφορά
αποτελεί το έργο του σημαντικού
ανθρωπολόγου και στοχαστή Pierre Bourdieu
ο οποίος ανέδειξε το πώς
τα προϊόντα του υλικού πολιτισμού
-όπως μια κατοικία-
συνδέονται με γλωσσικά φαινόμενα
και παράγουν πλέγματα δεσμευτικών - στερεοτυπικών
αντιλήψεων και πρακτικών.

Σημαντικοί αρχιτέκτονες και θεωρητικοί της αρχιτεκτονικής έχουν στραφεί τις τελευταίες δεκαετίες στη διερεύνηση των πολιτισμικών συνιστωσών της κατοίκησης. Η κατεύθυνση αυτή συσχετίζεται και με το ενδιαφέρον των αρχιτεκτόνων για τις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες και ειδικά την κοινωνική ανθρωπολογία. Ήδη από τη δεκαετία του '60, ο Aldo Van Eyck στρέφεται στην ανθρωπολογία... Σε μια τέτοια κατεύθυνση κινήθηκε η γνωστή έρευνα που πραγματοποίησε στους Dogon στο Μαλί της Αφρικής, σε συνεργασία με τους ανθρωπολόγους Paul Parin και Fritz Morgenthauer που εργάζονταν ήδη στην κοινότητα. Σε ανάλογη κατεύθυνση κινήθηκε και το έργο του Amos Rapoport *Ανώνυμη αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες*, μέσα από το οποίο επιχείρησε να διαπραγματευτεί ειδικά το κτήριο κατοικίας σε σχέση με το πολιτισμικό πλαίσιο εντός του οποίου αυτό αναπαράγεται. Είναι επίσης μέσα στη δεκαετία του '70 που το ενδιαφέρον των αρχιτεκτόνων στρέφεται γενικότερα προς την ανώνυμη οικοδομική δραστηριότητα ως πολιτισμική έκφραση του κάθε τόπου...[ICOMOS].

...Στα τέλη της δεκαετίας του '50, και στα πλαίσια μιας ανθρωπολογικής εργασίας στην Αλγερία, ο κοινωνικός στοχαστής Pierre Bourdieu βλέπει κι αυτός τον τρόπο με τον οποίο τα όρια και τα περάσματα στην κατοικία της κοινότητας των Καβύλων που μελετά, αναπαράγουν συγκεκριμένες κοινωνικές δομές. Η μελέτη της κατοικίας των Καβύλων από τον Bourdieu εντάσσεται στα πλαίσια του δομισμού, παρουσιάζει όμως μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα μεθοδολογική μετατόπιση, καθώς στρέφει την ανθρωπολογική οπτική προς τον τρόπο με τον οποίο διαπλέκεται η υλική πραγματικότητα της κατοικίας, με αυτό που ο ίδιος ονομάζει πολιτισμικό οικοδόμημα της αντίστοιχης κοινωνίας που ερευνά. Η έρευνα του Bourdieu δείχνει ότι η κατοικία είναι ένα ακόμα προϊόν της κοινωνικής δομής, καθώς οργανώνεται μέσα από ένα σύστημα διπολικών αντιθέσεων. Για τον Bourdieu τα κοινωνικά υποκείμενα -εδώ οι κάτοικοι- βρίσκονται δέσμιοι της κατοικίας τους, καθώς αυτή αναπαράγεται ως ένα κανονιστικό πλαίσιο που διαμορφώνει συγκεκριμένες αντιλήψεις και καθημερινές πρακτικές...

...Στη συγκεκριμένη διατριβή στρεφόμεστε και εμείς στις γνωστικές περιοχές που θέτουν ως κύριο αντικείμενο διερεύνησής τους τα πολιτισμικά και κοινωνικά φαινόμενα... Η μεθοδολογία διερεύνησης των κτιρίων και μαζί του τρόπου που μιλάνε οι κάτοικοί τους για αυτά, βρέθηκε σε συντονισμό με την έρευνα του Bourdieu. Παράλληλα ενσωμάτωσε την ιστορική οπτική επί των κοινωνικών δομών που αναπαράγονται μέσω του κτηρίου κατοικίας, υπό τις μεθοδολογικές κατευθύνσεις της κοινωνικής ιστορίας...

Διερεύνησα επίσης τις κατόψεις των κατοικιών του δείγματος μελέτης, εφαρμόζοντας αντί για την τυπολογική προσέγγιση τη διαγραμματική λογική (diagrammatic analysis). Πρόκειται για μεθοδολογία διερεύνησης κτηριακών μορφωμάτων η οποία έχει θεωρητικά υποστηριχθεί από τον Michel Foucault και έχει μεθοδολογικά εξελιχθεί από την ομάδα Aesthetics and Computation Group του Massachusetts Institute of Technology (MIT).

Διαγράμματα κατοικιών στα οποία αποτυπώνονται οι εσωτερικοί τοίχοι των κτιρίων με τα ανοίγματά τους. Κλίμακα 1/500

Στην τυπολογική προσέγγιση, η παραδοσιακή αρχιτεκτονική, τα κτηριακά μορφώματα ενός υφιστάμενου οικισμού ή μιας πόλης, αποτυπώνονται με τη βοήθεια του τύπου και των παραλλαγών του. Η τυπολογική προσέγγιση οπτικοποιεί δηλαδή το πολλαπλό της υλικής πραγματικότητας των κτιρίων μέσω του σχήματος τύπος - παραλλαγές. Σύμφωνα με τον Argan, ο τύπος "...πρέπει να γίνει αντιληπτός ως η εσωτερική δομή μιας μορφής, ή ως αρχή που εμπεριέχει εν δυνάμει άπειρες μορφολογικές παραλλαγές και δομικούς μετασχηματισμούς του ίδιου...". Ο Argan αναφέρεται επίσης στον τύπο ως κανόνα, έτσι όπως ορίζεται στο ιστορικό λεξικό του Quatremère de Quincy. Κατά τον Argan, ο τύπος ως δομή, αρχή ή κανόνας σχετίζεται αιτιακά με την παραλλαγή, οδηγεί σε αυτή και αντίστοιχα αυτή προέρχεται από εκείνον.

Αντί της τυπολογίας προτείνουμε μια άλλη μεθοδολογία ανάλυσης των κατόψεων του δείγματος μελέτης. Πρόκειται για την ονομαζόμενη διαγραμματική ανάλυση (diagrammatic analysis), η οποία στηρίζεται σε λογικές που προέρχονται από διάφορα γνωστικά πεδία, όπως η στατιστική, η εξόρυξη-δεδομένων (data-mining), η γραφιστική και η οπτικοποίηση δεδομένων (information visualization)...Αυτό που μας ενδιαφέρει από τις κατόψεις και αυτό που επιχειρούμε να αναδείξουμε με τη βοήθεια της διαγραμματικής λογικής είναι ο τρόπος με τον οποίο η καθημερινή γλώσσα των κατοίκων συσχετίζεται με την υλική πραγματικότητα του κτηρίου, έτσι όπως αυτή αποτυπώνεται στις κατόψεις που διερευνούμε. Κατά συνέπεια, το ερώτημα που τέθηκε ως αρχικό, αφορά τη σχέση ανάμεσα στη γλώσσα και την υλική πραγματικότητα του κτηρίου...

Θέτουμε ως σημείο εκκίνησης της διαγραμματικής ανάλυσης... ένα σημείο το οποίο θα μπορούσε να χαρακτηριστεί από τον Bourdieu ως κάτι της κατοικίας που η γλώσσα προσδιορίζει αυθαιρέτως. Πρόκειται για εκείνο το πέρασμα το οποίο οι κάτοικοι ονομάζουν "κεντρική πόρτα" της κατοικίας τους... Το σύνολο των 20 κατόψεων μιας δεκαετίας μετατοπίζεται έτσι ώστε όλες αυτές οι "κεντρικές πόρτες" των σπιτιών να βρεθούν σε ένα νέο κοινό σημείο... (η κεντρική πόρτα) αποτελεί ένα σύμβολο, το λεξικό, λέει "είναι καθοριστικής σημασίας" ή ένα σημείο όπως αυτό στο οποίο αναφέρονται οι σημειολόγοι. Πράγματι, η κεντρική πόρτα του σπιτιού αντιμετωπίστηκε στην έρευνα αυτή ως σημείο, όχι ως το σημείο που συναντιούνται το σημαίνον με το σημαινόμενο, αλλά εκείνο το άλλο σημείο από το οποίο μπορέσαμε να πιάσουμε τη γλώσσα και να τη σύρουμε μέσα στην οθόνη του υπολογιστή.

Ο εντοπισμός του σημείου της κεντρικής πόρτας ήταν για μας το κάρφωμα της γλώσσας πάνω στο ψηφιακό σχεδιαστήριο, η κίνηση που μας επέτρεψε να ξαναδούμε το πώς η γλώσσα επιβάλλεται στα πράγματα ως γενικευμένη διοίκηση, έτσι όπως το είχε περιγράψει ο Roland Barthes. Με αυτό όμως το κάρφωμα της γλώσσας πάνω στο σημείο της κεντρικής πόρτας, μπορέσαμε να αναλύσουμε τη γλώσσα όχι μέσα από την επιστήμη που διερευνά τις δικές της αρχές, τη γλωσσολογία, ούτε μέσα από την "κατεργαριά της τέχνης του λόγου" (όπως λέει ο Barthes), αλλά με τα δικά μας τεχνικά εργαλεία, τις γραμμές και τους χαρακτες, όχι μιλώντας αλλά μετρώντας την.

Οι περιοχές της πύκνωσης αποτυπώνουν αυτό που στην υλική πραγματικότητα έχει υποταχθεί στις καταστατικές αρχές που επιβάλλει η γλώσσα... Αν το διάγραμμα φανερώνει τη δέσμευση της κατοικίας από τη γλώσσα, το ίδιο το διάγραμμα αναδεικνύει και εκείνα τα πεδία της κατοίκησης τα σχετικά αποδεσμευμένα... Καθώς η διαδικασία της διαγραμματικής ανάλυσης δεν βασίζεται σε αφαίρεση επί της ύλης, σε αφαίρεση των παραλλαγών ή των αποκλίσεων (όπως στη τυπολογική μέθοδο), το παραγόμενο διάγραμμα αποτυπώνει μαζί τόσο αυτό που στην κατοικία είναι κανονικοποιημένο όσο και αυτό που μερικώς αποκλίνει από τους κανόνες... Είναι οι ίδιες οι μεθοδολογικές αρχές που ακολουθήθηκαν στην κατασκευή του διαγράμματος, που, καθώς δεν αφαίρεσαν τις παραλλαγές του πολλαπλού της υλικής πραγματικότητας, οπτικοποιούν αυτές ακριβώς τις αποκλίσεις ως περιοχές αραίωσης...

Οι περιοχές της αραίωσης των γραφημάτων... μας δείχνει δηλαδή εκείνο που αντιστέκεται στη γλώσσα και στις κοινωνικές σταθερές που αυτή αναπαράγει, αναδεικνύει εκείνο που συγκρούεται με την κοινωνική στατική και που μπορεί να την αποδυναμώσει... Έτσι το διάγραμμα λειτούργησε με τον τρόπο που το είχε συλλάβει ο Foucault, ένας στοχαστής που δεν ήταν αρχιτέκτονας, χαρτογράφος ή προγραμματιστής αλλά περισσότερο οραματιστής. Το διάγραμμα των κατοικιών δεν χρησιμοποιήθηκε "...για να αναπαραστήσει ένα προϋπάρχοντα κόσμο, αλλά για να παράγει έναν νέο τύπο πραγματικότητας, ένα νέο μοντέλο αλήθειας... (καθώς) κάθε διάγραμμα περιέχει, παραπλεύρως των σημείων που διασυνδέει, σημεία τα οποία είναι σχετικά ελεύθερα ή αποδεσμευμένα, σημεία δημιουργικότητας, μεταλλαγής και αντίστασης". (81)

(81) Gilles Deleuze, Φουκώ, [1986], Πλέθρον, Αθήνα, 2005, σελ. 70.

Από την έρευνα φάνηκε πως
τα κοινωνικά στρώματα στην Ελλάδα,
διστακτικά αλλά σταθερά
ακολουθούν τις αρχές του μοντερνισμού:
η δομή της κάτοψης γίνεται πιο ανοιχτή,
διευρύνονται τα ανοίγματα των κατοικιών,
πολλαπλασιάζονται οι υπαίθριοι και ημιυπαίθριοι χώροι,
ενώ εσωτερικά ο χώρος της κατοικίας ενοποιείται.

1976

1986

1996

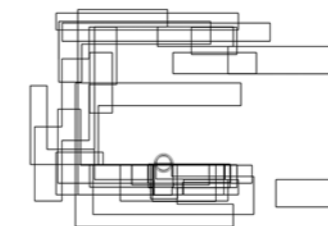
2006

Κατά τη δεκαετία του '80 το μέσο πλάτος μιας μπαλκονόπορτας φτάνει τα 1,20 μέτρα σε αντίθεση με το μέσο πλάτος μπαλκονόπορτας της προηγούμενης δεκαετίας που δεν ξεπερνά το ένα μέτρο. Η μεγέθυνση του πλάτους των περιμετρικών ανοιγμάτων συνεχίζεται και κατά την επόμενη δεκαετία. Μέσα στο 1990, το μέσο πλάτος μιας μπαλκονόπορτας φτάνει το ενάμισι μέτρο και σταθεροποιείται εκεί με μικρές διακυμάνσεις για τις επόμενες δεκαετίες. Εκτός από την αύξηση του πλάτους των περιμετρικών ανοιγμάτων, οι κατοικίες από τη δεκαετία του '80 και μετά αποκτούν σταδιακά περισσότερα ανοίγματα... Η μεγέθυνση του πλάτους των ανοιγμάτων, σε συνδυασμό με τον πολλαπλασιασμό του αριθμού τους, οδηγεί σε συνολική αύξηση της επιφάνειας των περιμετρικών ανοιγμάτων της κατοικίας. Αν ο μέσος όρος του συνολικού εμβαδού των ανοιγμάτων πάνω στους περιμετρικούς τοίχους ήταν κατά τη δεκαετία του 1970 δεκαεπτά τετραγωνικά μέτρα, μέσα στην επόμενη δεκαετία το εμβαδόν αυτό ανέρχεται σε είκοσι πέντε τετραγωνικά μέτρα...

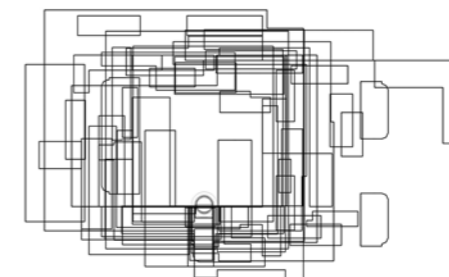
Η αποδυνάμωση εσωτερικά της αυστηρής οριοθέτησης των δωματίων της δεκαετίας του '70 και η συνεπακόλουθη απώλεια των καθαρών ορθογωνικών τους περιγραμμάτων οδηγεί και σε διαφορετική διαχείριση του εξωτερικού περιγράμματος, που όριζε την κατοικία του '70 ως ένα σαφές κουτί που εντός του κλείνει μικρότερα επίσης σαφή κουτιά, τα δωμάτια. Ο όγκος της κατοικίας από τη δεκαετία του '80 και μετά παύει σταδιακά να παρουσιάζει τη μονολιθικότητα της προηγούμενης δεκαετίας. Η διάπλαση του ογκοπλαστικού αποκτά συνθετότητα, τα σπίτια της δεκαετίας του 1980 σταδιακά απομακρύνονται από το αυστηρό γεωμετρικά ορισμένο τετράγωνο της προηγούμενης δεκαετίας. Το περίγραμμα της κατοικίας δεν είναι το απλό ορθογώνιο παραλληλεπίπεδο της δεκαετίας του '70, αλλά μια σύνθετη τεθλασμένη γραμμή...

Η μετάβαση από το περιμετρικό μπαλκόνι στους επιμερισμένους υπαίθριους χώρους οδηγεί και σε μια σημαντική αύξηση του συνολικού εμβαδού των υπαίθριων χώρων της κατοικίας. Σε σχέση με το περιμετρικό στενό μπαλκόνι των κατοικιών της δεκαετίας του 1970, μέσα στη δεκαετία του 1980 έχουμε υπερδιπλασιασμό του μέσου όρου του εμβαδού των υπαίθριων και ημιυπαίθριων χώρων των κατοικιών. Ενώ ο μέσος όρος του εμβαδού των υπαίθριων χώρων των κατοικιών του '70 είναι περίπου είκοσι τετραγωνικά μέτρα, την επόμενη δεκαετία ο δείκτης αυτός φτάνει κοντά στα 50 τετραγωνικά μέτρα. Στις επόμενες δύο δεκαετίες έχουμε μικρή αύξηση του μέσου όρου του συνολικού εμβαδού των υπαίθριων, που σταθεροποιείται περίπου στα εξήντα τετραγωνικά μέτρα.

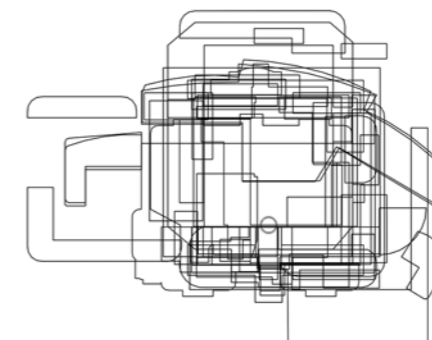
Χαρακτηριστικά αποσπάσματα από το διδακτορικό

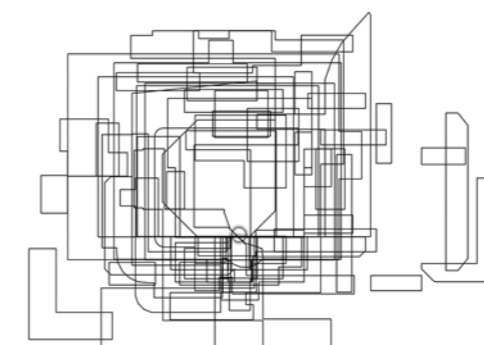
1976

1986

1996

2006

Διαγράμματα κατοικιών στα οποία αποτυπώνονται οι υπαίθριοι και ημιυπαίθριοι χώροι των κτιρίων. Κλίμακα 1/500

Οι αλλαγές στις κατοικίες της περιοχής δεν είναι μόνο χωρικές
αλλά ευρύτερα πολιτισμικές
καθώς σηματοδοτούν:
μια πιο ανοιχτή σχέση ανάμεσα στο άτομο και την κοινωνία,
νέους ρόλους μέσα στην οικογένεια,
μια πιο απελευθερωμένη σχέση με το σώμα.
Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η μετάβαση από το
“καλό κλειστό σαλόνι”
με τα έπιπλα που απαιτούσαν σωματική πειθαρχία, και
όπου η οικογένεια όπως έλεγε χαρακτηριστικά:
“υποδέχεται ξένους”
(ετυμολογικά: ξέ - νος / ο από - έξω / εξωτερικός),
στο σύγχρονο “καθιστικό με την τζαμαρία και τη βεράντα”
με τη νέα διάταξη και υλική συνθήκη,
όπου όπως λένε σήμερα:
“έρχονται οι φίλοι”.
(ετυμολογικά: φίλ-ος / φιλώ / αγαπώ)

...Μετά τη δεκαετία του '80 οι επιμερισμοί του χώρου χάνουν την απολυτότητά τους. Η αποδιάρθρωση των πλαισίων των δωματίων και η διάνοιξη της κουζίνας οδηγούν σε μια νέα ελευθεριότητα των σωμάτων, στην κατάργηση του αυστηρού επιμερισμού των δράσεων και μαζί του επιμερισμού των ρόλων. Οι αλλαγές αυτές συσχετίζονται με τις νέες διεκδικήσεις που αφορούν την αποδέσμευση του σώματος στη δεκαετία του '80, αλλά και με τις κατακτήσεις των γυναικείων κινημάτων της ίδιας δεκαετίας...

...Η μετάβαση στα πιο ανοιχτά και επιτρεπτικά σχήματα κατοίκησης που καταγράφεται από τη δεκαετία του '80 και μετά, συσχετίζεται με τις πολιτισμικές διεκδικήσεις της μεταπολίτευσης. Ο νέος τρόπος διαχείρισης του χώρου εντός της κατοικίας συνδέεται με αλλαγές σε αντιλήψεις και καθημερινές πρακτικές που σηματοδοτούν μια νέα σχέση ανάμεσα στους γονείς και τα παιδιά τους... Όπως αναφέρουν οι Βαμβακάς και Παναγιωτόπουλος, μετά τη δεκαετία του '80, “εντός της οικογένειας άρχισαν να σπανίζουν καθιερωμένες συμπεριφορές, όπως η άσκηση αυστηρής εξουσίας των ενηλίκων απέναντι στους ανηλίκους για την επιβολή των δικών τους αξιών”... Αυτό που εμπεδώνεται στο συλλογικό επίπεδο ως αναμόρφωση του θεσμού της οικογένειας θεμελιώνεται στις μικρές τροποποιήσεις επί της υλικής πραγματικότητας της κατοικίας. Η διάνοιξη του σαλονιού, η αναμόρφωση του καλού καναπέ, η κατάργηση των κρυστάλλων επαναπροσδιορίζουν τη σχέση του σώματος με τη φθορά. Ταυτόχρονα εκτοπίζουν το καθεστώς της ζημιάς και έτσι εξασφαλίζουν ότι η νέα σχέση ανάμεσα στους γονείς και τα παιδιά τους δεν είναι πια τιμωρητική...

...Κατά τον Γιώργο Δερτιλή, η εσωτερικότητα και ο εγκλεισμός χαρακτήριζαν παραδοσιακά τη σχέση της ελληνικής οικογένειας με την ευρύτερη κοινότητα... Οι νέες διατάξεις της κατοικίας μετά τη δεκαετία του '80 οδηγούν, όπως είδαμε, σε αντικατάσταση των πρακτικών του σαλονιού και ορίζουν μια νέα συνθήκη συλλογικότητας. Αυτοί που συναντιούνται μέσα στο νέο, ρευστό, σχετικώς διανοιγμένο πλαίσιο της κατοικίας, μετά το '80 δεν αποκαλούνται πλέον ξένοι αλλά φίλοι. Σύμφωνα εξάλλου με τους Βαμβακά και Παναγιωτόπουλο είναι από τη δεκαετία του '80 και μετά που η κατοικία γενικότερα στην Ελλάδα “πέρα από καταφύγιο των μελών της οικογένειας... μεταβλήθηκε και σε σημαντική εστία συναναστροφής”. Η αλλαγή αυτή κατακτήθηκε από τα ενεργά κοινωνικά υποκείμενα μέσα από τις οικείες διεκδικήσεις της οικείας τους. Η αλλαγή του οικοδομήματος της κατοικίας συσχετίστηκε έτσι με την αλλαγή που πραγματωνόταν στο άλλο οικοδόμημα, αυτό της ελληνικής κοινωνίας.

Οι χωρικές αυτές αλλαγές ταυτόχρονα προκαλούν άγχος στα άτομα γιατί συνεπάγονται ρήξη με κατεστημένες πρακτικές και αντιλήψεις όπως: τον θεσμό της κλειστής οικογένειας που λειτουργεί προστατευτικά και ανταγωνιστικά της κοινωνίας, τη συμβατική κατανομή και ιεραρχία των ρόλων μέσα στην οικογένεια, την ενοχική -με θρησκευτικές καταβολές- σχέση με το σώμα. Κατά τη διαδικασία σχεδιασμού μιας νέας κατοικίας, η εκλογίκευση των συσχετισμών ανάμεσα στον χώρο και τα παραπάνω φαινόμενα βοηθά τους ανθρώπους να υπερβούν το άγχος της ρήξης, να κατανοήσουν τον μοντερνισμό και να τον υποστηρίξουν.

...Στη συγκεκριμένη διατριβή ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός προτείνεται ως πεδίο για τη δημιουργική συμμετοχή του κατοίκου με στόχο τον στοχαστικό επαναπροσδιορισμό των αντιλήψεων και των καθημερινών πρακτικών που επιβάλλονται από το καθεστώς της υφιστάμενης κατοίκησης...

...Ο σχεδιασμός μιας νέας κατοικίας προτείνεται ως διαγραμματική ανάλυση επί της γλώσσας του εντολοδότη του αρχιτέκτονα, μια αναλυτική -περισσότερο- διαδικασία που στοχεύει σε ένα ακριβές αντικαθρέφτισμα των διατυπώσεων του κατοίκου επί της υλικής πραγματικότητας της κατοικίας που θα κατασκευαστεί. Ο σχεδιασμός ακολουθεί την αντίστροφη λογική της διαγραμματικής ανάλυσης. Ο αρχιτέκτονας καλείται να διαχειριστεί τις πληροφορίες που δίνει ο κάθε κάτοικος ως προς τον τρόπο ζωής του. Οι πληροφορίες όμως έχουν έτσι συγκροτηθεί μέσω των ημικατευθυνόμενων συνεντεύξεων, ώστε να αναδεικνύουν την ετερότητα του κάθε ανθρώπου, τις αποκλίσεις από το κοινά αποδεκτό πλαίσιο ζωής που είδαμε να αναπαράγεται μέσα από τις πυκνώσεις της γλώσσας.

...Από τη διερεύνηση του φαινομένου της κατοίκησης στην περιοχή μελέτης γνωρίζουμε ότι η διαχείριση του χώρου για το φαγητό αναπαράγει ακόμα μέχρι τις μέρες μας ορισμένες κοινωνικές σταθερές που βασίζονται στη διάκριση ανάμεσα σε "πρόχειρη" και "καλή τραπεζαρία". Πρόκειται για διάταξη που οδηγεί σε ένα σύνολο από δεσμεύσεις, οι οποίες εγκλωβίζουν σε έναν βαθμό τη δράση των κατοίκων κυρίως της νεότερης γενιάς. Ειδικά ο προσδιορισμός "καλή τραπεζαρία", σε ισχύ μέχρι και σήμερα, είδαμε ότι επιβάλλει μέσα στην καθημερινότητα περιορισμούς ανάλογους με εκείνους που επέβαλε στα σώματα το "καλό σαλόνι" της δεκαετίας του '70. Έχοντας εντοπίσει αυτές τις δεσμεύσεις, εστιάζουμε κατά τις συνεντεύξεις με την Α.Σ. (πρόκειται για εντολοδότη για τον σχεδιασμό της κατοικίας, στον οποίο εφαρμόσαμε τη μεθοδολογία της διατριβής) στην ακριβή περιγραφή του τρόπου χρήσης αυτού του τραπέζιου. Στόχος είναι οι αναλυτικές περιγραφές να αποδιάρθρωσουν τις συνήθεις κωδικοποιήσεις της γλώσσας, εκείνες τις πυκνώσεις που αναδείχθηκαν από τη διαγραμματική ανάλυση. Είναι μέσα από τις αναλυτικές αυτές περιγραφές που θα επιδιώξουμε την οριοθέτηση του χώρου σύμφωνα με τις εξατομικευμένες πρακτικές της κατοίκου και όχι βάσει του προσδιορισμού "καλό", μέσω του οποίου είδαμε ότι η γλώσσα επιχειρεί να μετασχηματίσει την κατοικία σε εργαλείο κανονικοποίησης και πειθαρχίας των σωμάτων.

...Άμεσα συσχετισμένος με τον όρο ακαταστασία είναι και ο προσδιορισμός της κουζίνας ως “βρώμικης”... Σύμφωνα με την Douglas, στις παραδοσιακές κοινωνίες, αλλά σε ένα βαθμό και στις σύγχρονες δυτικές, η βρωμιιά δεν συσχετίζεται πάντα με αυτό που αναιρεί τους όρους της υγιεινής, και άρα μπορεί να προκαλέσει ασθένεια, αλλά και με εκείνο το οποίο ανατρέποντας την υφιστάμενη τάξη των πραγμάτων δεν βρίσκεται στη θέση που οφείλει να βρίσκεται: “Η βρωμιιά είναι το παράπλευρο προϊόν της συστηματικής ταξινόμησης και κατηγοριοποίησης της ύλης, στον βαθμό που η ταξινόμηση εμπεριέχει απόρριψη ανάρμοστων στοιχείων... Εν συντομία, η συμπεριφορά μας ως προς τη μόλυνση είναι η αντίδρασή μας που κατακρίνει κάθε αντικείμενο ή ιδέα που μπορεί να μπερδέψει ή να αναιρέσει αγαπημένες ταξινομήσεις”. (2)

Η κουζίνα δεν αποκαλείται βρώμικη λόγω ότι αν βρεθεί κάποιος εντός της κινδυνεύει να μολυνθεί από κάτι, αλλά επειδή κατά το μεγαλύτερο τμήμα της ημέρας η κατάσταση των πραγμάτων εντός της ανατρέπει διαρκώς αυτό που μπορεί να προσδιοριστεί ως τακτοποιημένο, ταξινομημένο, κατηγοριοποιημένο και σταθερό... Η κουζίνα είναι εν δυνάμει πεδίο αναιρέσης του οριοθετημένου συστήματος, βρώμικη επειδή η δράση που λαμβάνει χώρα εντός της είναι ανατρεπτική των κανόνων.

...Έτσι η κουζίνα και όλη η ελευθεριότητα του σώματος που αυτή επιτρέπει, συσχετίζεται στα σπίτια της εποχής με την ντροπή της φανέρωσης και αντίστοιχα την ανάγκη της απόκρυψης... Η τοποθέτηση πίσω σημαίνει την απόσταση του δωματίου της κουζίνας από την κεντρική πόρτα του σπιτιού. Η κουζίνα κλείνει με τοίχους και πόρτες... έτσι ώστε αυτό που προσδιορίζεται ως ακαταστασία ή ατσαλιά να κρύβεται... Ο Giddens μιλώντας για τις νεώτερες δυτικές κοινωνίες εστιάζει στην ανάπτυξη του συναισθήματος της ντροπής ως ελεγκτικού μηχανισμού για την επιβολή των κοινωνικών περιορισμών επί των σωμάτων(5)...Στην περίπτωση της κατοικίας ο ίδιος κοινωνικός μηχανισμός στοχεύει στην καταστολή της σωματικής ελευθεριότητας και κινητικότητας μέσα από την ανάπτυξη της ντροπής ως φόβου του ενδεχόμενου κοινωνικού στιγματισμού των ενηλίκων...

(2) Mary Douglas, *Purity and danger. An analysis of concept of pollution and taboo*, [1966], Routledge, London, 2002, σελ. 44-45.

(5) Anthony Giddens, *Modernity and self-identity. Self and society in the late Modern Age*, Polity, Cambridge, 1991, σελ. 8.

Χαρακτηριστικά αποσπάσματα από το διδακτορικό

Αναδιαμόρφωση διαμερίσματος στο πλαίσιο εκπόνησης της διατριβής. Ο νεροχύτης της κουζίνας τοποθετείται ακριβώς μπροστά από την πόρτα της εισόδου της κατοικίας, με στόχο την ανατροπή του κυρίαρχου αξιακού συστήματος, βάσει του οποίου ο υλικός, χαοτικός πληθωρισμός της κουζίνας αποκρύβεται ως “ακαταστασία” και έτσι νοηματοδοτείται αρνητικά. Το έργο υποβλήθηκε προς κρίση στα “Βραβεία - 2019, Δομές” και αξιολογήθηκε από τον Τογο Ιτο ως 6ο στην κατηγορία “Καλύτερο έργο νέας αρχιτεκτονικής σε υφιστάμενο κτήριο των ετών 2014-2018”.